Історико-політологічна концепція Михайла Грушевського та місце в ній історії Закарпаття

Igor Vegesh / Ігор Вегеш
Mykola Vegesh / Микола Вегеш

Історико-політологічна концепція Михайла Грушевського та місце в ній історії Закарпаття. *У статті робиться спроба аналізу історико-політологічної концепції видатного українського історика Михайла Сергійовича Грушевського. Автори акцентують на славнозвісній «схемі української історії», яку вчений виклав у своїх ґрунтовних дослідженнях «Історія України-Руси», «Ілюстрована історія України», «Очерк истории украинского народа». Значне місце відводиться суспільно-політичним працям М. Грушевського, опублікованим протягом 1907-1917 рр. («Хто такі українці і чого вони хочуть», «Як жив український народ»). Автори простежують висвітлення М. Грушевським давньої історії Закарпаття через призму його концепції історії України.*

Conceptul istoric și politic al lui Mihail Hrușevski și locul acestuia în istoria Transcarpatiei. *Articolul încearcă să analizeze concepția istorică și politică a remarcabilului istoric ucrainean Mihail Hrușevski. Autorii subliniază faimoasa „schemă a istoriei ucrainene", pe care savantul a expus-o în cercetarea sa aprofundată din „Istoria Ucrainei-Rusi", „Istoria ilustrată a Ucrainei", „Eseu despre istoria poporului ucrainean". O atenție deosebită este acordată lucrărilor socio-politice ale lui M. Hrușevski, publicate în perioada 1907-1917 („Cine sunt ucrainenii și ce vor", „Cum a trăit poporul ucrainean"). Autorii urmăresc să modul în care M. Hrușevski a reușit să evidențieze istoria antică a Transcarpatiei prin prisma concepției sale privind istoria Ucrainei.*

Historical and political conceht of Mykhailo Hrushevsky and a place for history of Transcarpathia in it. *The article attempts to analyze the historical and political concept of the prominent Ukrainian historian Mykhailo Serhiiovych Hrushevsky. The authors emphasize the famous "scheme of Ukrainian history", which the scientist presented in his thorough researches "History of Ukraine-Rus", "Illustrated History of Ukraine", "Essay on the history of the Ukrainian people". A significant attention is paid to the socio-political works of M. Hrushevsky, published during 1907-1917 ("Who are the Ukrainians and what they want", "How the Ukrainian people lived"). The authors study M. Hrushevsky's coverage of the ancient history of Transcarpathia through the prism of his concept of the history of Ukraine.*

Ключові слова: *державність, Київська Русь, Галицько-Волинське князівство, Закарпаття, концепція, історія, наукова спадщина.*

Cuvinte cheie: *statalitate, Rusi Kieveană, principatul Galiția-Volynian, Transcarpatia, concept, istorie, patrimoniu științific.*

Keywords: *statehood, Kyiv Rus', Kingdom of Galicia-Volhynia, Transcarpathia, concept, history, scientific heritage.*

Сьогодні М. С. Грушевський повертається до нас передусім як видатний історик, як одна з головних постатей українського національного самоствердження в новітній історії України. Він підніс українську історіографію до світового рівня, а своєю унікальною десятитомною «Історією України-Руси» – створив Біблію українського народу, чим поклав могутні підвалини для національно-державного відродження. Велика заслуга М. С. Грушевського в тому, що у своїх наукових і науково-популярних працях він осягав історію всіх українських земель, незалежно від того, під владою яких чужоземних держав вони знаходилися. Він збирав до купи і органічно поєднував усе, що стосувалося української нації, подавав історію українського народу як єдиний безперервний еволюційний процес. Усе своє життя вчений боровся за з'єднання воєдино всіх українських земель, показував і доводив спільність їх життя й інтересів у минулому та спільність їх прагнень у майбутньому. Видатний український історик, учень М. С. Грушевського, І. П. Крип'якевич писав: «Коли українська нація почувається тепер одноцільною й однодумною, то це в немалій мірі заслуга саме Грушевського».

Автори біографічного нарису про визначного історика Ю. Шаповал та І. Верба слушно зауважили, що «Михайло Грушевський – одна з ключових постатей української політики і національної гуманітарної науки першої чверті XX ст… У своїй державотворчій діяльності суспільствознавець керувався принципами законності й моральності, згуртував когорту тих подвижників, котрі закладали конституційні засади майбутньої української державності. Його життя було складним і суперечливим. Він пізнав насолоду від творчої, звитяжної праці, досяг європейської і світової слави на теренах науки… Могутня зброя вченого – це його концепція безперервності українського історичного процесу. Вона озброювала тих, хто мріяв про волю України, ставала дороговказом для дослідників національної минувшини»[1]. Відомий канадський вчений Франк Сисин високо оцінив головну працю Михайла Грушевського: «Історія України-Руси» є найбільш вичерпним викладом стародавньої, середньовічної та ранньомодерної історії українського народу. Написана найвидатнішим українським новочасним істориком Михайлом Грушевським «Історія» залишається неперевершеною у використанні джерел і літератури, незважаючи на те, що її останній том завершений понад шістдесят років тому (стаття Ф. Сисина написана у 1999 р. – Авт.). Для

[1] Шаповал Ю., Верба І. Михайло Грушевський. К.: Видавничий Дім «Альтернативи», 2005. С. 6.

розвитку українського національного руху вона є науковим підтвердженням, що українці – це народ з власним історичним процесом. Значущість цієї праці для українців така ж, як і «Історія Чехії» Франтішека Палацького для чехів…»[2].

На глибоке переконання іншого визначного зарубіжного дослідника життя і творчості М. С. Грушевського Любомира Винара, він в історії розвитку історичної науки «увійшов як найвидатніший український історик світового виміру, засновник української національної історіографії і безприкладний організатор наукової діяльності, зокрема історичних досліджень. Його модель-схема історії України стала загальною схемою української наукової історіографії, а його монументальний твір «Історія України-Руси» оцінюється, як писав Джеймс Вестфол Томпсон, монументом історичної ерудиції», що дав тривку основу українській історіографії і випровадив її на світовий науковий форум. До сьогодні праця вважається найвидатнішим історичним твором української наукової історіографії і наукового українознавства»[3]. В іншій своїй праці Л. Винар ставить питання: «… Чи сплатило сучасне покоління довг вдячности Великому Українцеві Михайлові Грушевському. Думаємо, що ні. Незважаючи на наші успіхи в розвитку грушевськознавства, є великі недосягнення. На увазі маємо невідкличну потребу повного видання усіх наукових, публіцистичних і белетристичних творів Грушевського з різних періодів його творчости. Друга вимога – це видання його епістолярної спадщини і опрацювання відповідних довідкових видань і монографій, присвячених життю і творчості історика. Доки не спроможемося зреалізувати ці проекти, тяжко говорити про сплачений довг, про наше виповнення наукового і національного обов'язку перед будівничим Нової України, її Великим Сином Михайлом Сергійовичем Грушевським»[4]. У передмові до повного зібрання творів Михайла Грушевського член-кореспондент НАН України Павло Сохань справедливо зауважив: «Інші народи вже давно видали повні зібрання творів батьків своєї нації – скажімо, чехи видали праці Т. Масарика, поляки – Й. Пілсудського. Українцям необхідно надолужувати згаяне. Адже видання повної спадщини М. Грушевського є загальнодержавною справою, для якої не можна шкодувати коштів та зусиль. Без М. Грушевського світові важко пізнати українську націю…»[5].

---

[2] Сисин Ф. «Історія України-Руси» Михайла Грушевського та творення національної історіографії. *Михайло Грушевський і українська історична наука*. Матеріали наукових конференцій, присвячених Михайлові Грушевському (Львів, 24-25 жовтня 1994 р.; Харків, 25 серпня 1996 р.; 29 вересня 1996 р.). Львів, 1999. С. 6.

[3] Винар Л. Михайло Грушевський – історик України. *Михайло Грушевський*. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського. Львів, 1994. С. 31-32.

[4] Винар Л. Михайло Грушевський в українській і світовій історії. У 125-ліття з дня народження. Нью-Йорк – Торонто – Київ – Париж, 1993. С. 49.

[5] Сохань П. Творча спадщина М. С. Грушевського і сучасність. *Грушевський М. Твори у 50 томах.* Том 3. Серія: Суспільно-політичні твори (1907 – березень 1917). Львів: Видавництво

Для закарпатців особливої уваги заслуговує той факт, що М. С. Грушевський не обійшов своєю увагою і проблеми історії Закарпаття. Для дослідження історії нашого краю вчений широко використав староруські літописи, угорські джерела та праці російських, українських, угорських, чеських, словацьких, німецьких та закарпатських істориків. Це дало йому змогу в другому томі «Історії України-Руси» подати окремим параграфом «Історичну літературу Угорської Руси»[6], умістити карту «Західна Україна в XI–XIII віках»[7]. У цьому плані його заслуга не тільки як дослідника краю, а як історіографа історії Закарпаття. М. С. Грушевському належить ціла низка блискучих положень з історії Закарпатської України. Йдеться про такі загальновідомі праці вченого, як «Історія України-Руси», «Ілюстрована історія України», «Очерк истории украинского народа», «Як жив український народ», «Про старі часи на Україні», «Справа українського університету у Львові», «Справа українських катедр і наші наукові потреби» та ін. Вивчення різноманітних джерел та літератури допомогло вченому побачити за уявною одноманітністю ціле розмаїття складових частин історії «угорської України» як єдиного загальноукраїнського процесу.

Які ж основні питання історії Закарпаття знайшли своє відображення в працях М. С. Грушевського? Перш за все, це проблема заселення краю слов'янським, а пізніше українським етносом задовго до приходу угорських племен в Тисо-Дунайську низовину. На сучасному етапі це положення широко обґрунтоване в роботах археологів, які датують пам'ятки слов'янської матеріальної культури на території Закарпаття VI–VII ст. н.е. Серед робіт, проведених на новобудовах Закарпаття в 70-80-х роках XX ст., значне місце належить давньослов'янським і давноруським пам'яткам VI-XIII ст. В основному це поселення, розташовані в рівнинній і передгірській зонах краю (Баркасово, Берегово, Галоч, Гомок, Комарівці, Коритняни, Клячаново, Перехрестя та ін.). У 1983-1984 роках при роботах на газопроводі Уренгой – Помари – Ужгород було відкрито два поселення празької (корчакської) культури VI-VII ст. н. е. в Галочі Ужгородського району та м. Берегові. До цього часу теоретично існував хронологічний розрив між відомими давньослов'янськими пам'ятками VIII-IX ст. типу луки-райковецької та нібито відсутніми пам'ятками празької культури. Це дало право С. Пеняку, який першим відкрив і дослідив ряд поселень празької (корчакської) культури, аргументовано говорити про час заселення Закарпаття слов'янами. Ним же опублікована монографія «Ранньослов'янське і давньоруське населення Закарпаття VI-XIII ст.» (К., 1980)[8].

«Світ», 2005. С. 15.

[6] Грушевський М. Історія України-Руси: В одинадцяти томах, дванадцяти книгах. Том II. XI-XIII вік. К.: Наукова думка, 1992. С. 581-583.

[7] Там само. С. 600-601.

[8] Пеняк С. І., Пеняк П. С. Археологія Закарпаття: історія дослідження. Ужгород: «Краєвиди Карпат», 2013. С. 13.

Спостереження М. С. Грушевського мають не лише історіографічну цінність, але й зберігають своє значення як один із наукових підходів до з'ясування проблеми етногенезу слов'ян. У контексті поглиблення своїх спостережень, конкретизації тих чи інших теоретичних узагальнень і висновків, М. С. Грушевський здійснив короткий науковий огляд історії Угорської Русі. Нарис про Угорську Русь дає нам предметне уявлення про територію, населення, загальні тенденції економічного, суспільно-політичного і культурного розвитку.

Виходячи з літописного повіствування про розселення східних слов'ян, учений бере до уваги літописне твердження, що на заході за Дулібами сиділо руське плем'я хорватів. Він підкреслив, що це положення опирається на звістку візантійського історика Костянтина Порфирородного про Білу Хорватію. М. С. Грушевський вказує, що «виходячи з звістки про руських хорватів (властиво здогадів про їх осади) і звістки Костянтина, що на Білих Хорватів нападають печеніги, припускають звичайно Білу Хорватію, що тягнулася по Карпатському підгірю від басейну Лаби над верхній Дністер (або як приймають иньші – на полудневім згір'ю Карпатів (в теперішній Угорщині)»[9]. Сукупність історичних джерел мали замінити археологічні знахідки. Михайло Грушевський прийшов до висновку, що тогочасні здобутки археології були ще незначними. І тому, будучи істориком чесним і справедливим, він констатував, що це питання слід вважати відкритим, бо «сумнівна річ, чи було українське плем'я зване Хорватами і не знати, де воно сиділо»[10]. У монографії «Очерк истории украинского народа» він писав, що «гірську область Карпат займала група дрібних народів неясного, ймовірно фракійського походження»[11].

Незважаючи на те, що «хорватське питання» так і не було з'ясоване, однак воно, на думку М. С. Грушевського, було другорядним. Головне полягає зовсім в іншому: «Яке плем'я мешкало на підгірю Карпатськім, у Галичині, літописці не кажуть. Але і там і тут мешкали також українські племена, або краще сказати – східно-полудневі племена слов'янські, з котрих вийшов нинішній український нарід...». Таким чином, академік зробив висновок, що населення, яке заселяє Закарпаття, є українським, автохтонним. У фундаментальній «Історії України-Руси» дослідник писав: «Русини в Угорщині такі ж давні осадники, як і Угри, і що в Карпатських горах вони вже жили від непам'ятних часів – коли ще Угри мандрували до Угорщини»[12]. У літописі «Повість временних літ» говориться про похід Володимира Святославовича

[9] Грушевський М. Історія України-Руси: В одинадцяти томах, дванадцяти книгах. Том І. До початку XI віка. К.: Наукова думка, 1991. С. 211.

[10] Там само. С. 213.

[11] Грушевский М. С. Очерк истории украинского народа. К.: Лыбидь, 1990. С. 20; Вегеш М. М. Михайло Грушевський про «хорватське питання». *Календар «Просвіти» на 1996 рік*. Ужгород, 1996. С. 137-139.

[12] Грушевський М. Історія України-Руси: В одинадцяти томах, дванадцяти книгах. Том І. До початку XI віка. К.: Наукова думка, 1991. С. 223.

994 р. на Хорватію. М. С. Грушевський припускає, що «може ся «хорватська війна» лишилася відгомоном боротьби з Польщею? Але так само вона може бути відгомоном иньшої війни, з Чехією або Угорщиною, за Карпатську Україну».

У першому томі «Історії України-Руси» історик широко досліджує українське розселення на західних кордонах. Про територію, яку заселяла українська людність Закарпаття в давнину, учений наголошує, що з обох сторін Карпат живуть українці. Він пише: «Сучасна етнографічна українська територія виступає далеко на захід узьким клинцем, затиснена між польською і словацькою людністю. Клинець сей майже досягає верхів'я Дунайця й звідси границя йде в північно-східнім напрямі, займаючи верхів'я Попрада, Ропи, Вислоки й до Сяну... На полудні від Карпат українські осади зачинаються також від басейну Дунайця, вже порозриваною і обтятою словацькою колонізацією українські осади йдуть по згір'ям Карпатів вздовж угорської границі над Попрадом, по верхів'ям Ториці, Топлі, Ондави, Лаборця, аж над Угом починається більше неперервна українська територія, що йде далі між Карпатським хребтом та верхньою Тисою й її притокою Вишевою, поки не стрічається на верхів'ях Вишеви, Бистриці, Молдови з волоською колонізацією»[13]. Далі М. С. Грушевський вказує, що «за суцільною українською територією, на підгірю українські осади йдуть островами між словацьку, а потім між угорську колонізацію, далеко на полудень, в басейні Бодрога, Гернада, Солоної, Красної і Самоша. Але ці південні острови в значній мірі настільки вже денаціоналізовані, що про їх українську народність свідчить головно східний обряд»[14].

Учений вважав, що заселення гірських районів Закарпаття русинами-українцями йшло зі Сходу на Захід самим гірським хребтом, а українська людність мусила заходити в гори з рівнин й розповсюджувалась річними долинами. М. С. Грушевський вважав, що теперішні українські елементи в мішаних смугах у переважній частині – останки української колонізації, а не нові здобутки її: «нової масової української колонізації в тім напрямі ми не знаємо, а коли вона давніше, то мусіла бути давнійше значнійша, бо на наших очах український елемент, досить витривалий взагалі, винародовлюється тут на мішаних територіях, в тіснійшій стичности з переважною чужою колонізацією».

Говорячи про асиміляційні процеси по відношенню до русинів-українців, історик вказує, що «Русини Спишського (сучасна Словацька Республіка) комітату переважно вже так пословачені, що тільки грецький обряд і українські елементи в мові вказують подекуди, що ми маємо до діла з колишніми русинами, і над сими руськими могилами уже йде завзята суперечка – чи маємо тут пословачених русинів, чи споконвічних словаків. Документи з попередніх століть вказують русинів там, де вже тепер сидять самі словаки;

[13] Там само. С. 213-214.

[14] Там само. С. 214.

ще на початку XIX століття мали бути значні останки русинів на Гроні, де тепер вже значаться самі словаки»[15].

У своїх працях М. С. Грушевський показав, що подібне відбувається й на українсько-угорському пограниччі, особливо завдяки державній, суспільній та економічній перевазі мадярського елемента. Він вказує, що ще на початку XIX ст. російський учений-мандрівник В. Броневський у праці «Путешествие из Триеста до Петербурга в 1810 году», проїжджаючи від «Мішкольца через Кошиці на Бардіїв, чув себе серед руської стихії: від Мішкольца до границь Польщі села і міста по большій части заняті русинами»[16]. На кінець XIX ст., як вказує М. С. Грушевський, «число русинів на рівнині, між мадярами таки дійсно на очах маліє». Учений приходить до висновку, що «які-ж мусів понести страти руський елемент протягом мадярського «тисячоліття»! Мусімо думати, що українські колонії, які й тепер ще переходять за Солону, Красну, Самош лишилися останками далеко густійшої колись, коли не масової колонізації (сліди їх переховались ще в топографічних назвах)»[17].

Учений простежив асиміляційні процеси по відношенню русинів-українців також в Семиграді. Він пише: «в Семигороді вже нема русинів, вони загинули, можна сказати на нашій пам'яті ще на початку XIX ст. Мали бути їх останки. Слід русинів зістався тільки в численних хоро- і топографічних назвах на цілім просторі Семигорода, у всяких змадяризованих, румунізованих і германізованих назвах». На основі широкого кола джерел, орфографічних і топографічних матеріалів та літератури, М. С. Грушевський зробив висновок, що на «Карпатських горах руське розселення не кінчилося... Ми подибуємо Русинів на цілім полудневім Карпатськім підгірю, почавши від Татр до полудневих Трансильванських Альпів»[18].

Щодо української колонізації в басейні Верхньої Тиси, вказує історик, то вона тут «задержалась до наших часів (в масах на підгірю, острівцями на рівнині), а в Семигороді і на Подунав'ю зникла цілком. На се вплинула неоднаковість колонізаційних обставин... Коли на рівнині Дунаю й Тиси з'явились Угри, полудневі українські осади затоплені чужою людністю, стали винародовлятись під впливом політичної і всякої иньшої переваги мадярства. Так само загинули слабі останки української колонізації на Подунав'ю під волоським потопом». Учений вважає, що тільки «на Карпатськім підгірю, полишені самі собі, в інтересах для Мадярів місцевостях Русини протягом віків зміцнилися й залюднили сі краї збитою масою».

Важливе положення, яке досліджує і розвиває у своїх працях істо-

---

[15] Грушевський М. Історія України-Руси: В одинадцяти томах, дванадцяти книгах. Том І. До початку XI віка. К.: Наукова думка, 1991. С. 220.

[16] Там само. С. 221.

[17] Грушевський М. Історія України-Руси: В одинадцяти томах, дванадцяти книгах. Том І. До початку XI віка. К.: Наукова думка, 1991. С. 221.

[18] Там само. С. 222.

рик – це про входження Закарпаття до Київської Русі. Учений допускається і такої думки, що Закарпаття в IX ст. було в залежності від Велико-Моравської держави, а в X ст. залежало від Київської Русі. Тільки в середині XI ст. ці землі потрапили в залежність від Угорщини. Він писав: «Підгірська Карпатська Країна остаточно ввійшла до складу Угорської держави ледви чи скоріше XI в.: перед тим вона, разом з галицьким підгір'єм, могла, бодай часами входити в круг політичного впливу Києва. Але з XI в. належала вона до Угорщини певно, і Карпати звуться на Руси Угорськими горами вже в кінці XI і на початку XII в. з огляду на їх політичну приналежність, тим часом як Угрин Кеза, XIII в., зве їх «Руськими горами» – з етнографічного погляду, чи може з огляду на Закарпатську, Галицьку Русь»[19].

Історики різних поколінь вважали, що закарпатські землі входили до складу Галицько-Волинського князівства. Оцінюючи авторитет Лева Даниловича на міжнародній арені, українська дослідниця Н. Полонська-Василенко недвозначно стверджувала: «Лев був одним із видатних державних діячів XIII ст. Його держава і він сам були добре відомі в Західній Європі. В анонімному географічному трактаті 1308 р., який переховується в Парижі, сказано: «Рутенія – величезна країна, сусідня з Грецією та Болгарією, ця країна... тепер платить данину татарам, а князь її – Лев»[20].

Близько 1281 р. Лев заволодів і приєднав до Галицько-Волинського князівства закарпатські землі. В «Ілюстрованій історії України», посилаючись на угорські, чеські, польські й німецькі джерела, Михайло Грушевський припускав, що за часів Лева Даниловича Закарпаття входило до складу його держави[21]. Лев «пробував заволодіти... закарпатською угорською Україною, користуючись з замішань на Угорщині, і, здається, якийсь час володів нею, бо в однім документі Григорій наджупан бережської столиці називає себе його урядником». Разом з тим учений писав, що придбані Левом Даниловичем закарпатські території були незначними[22].

Більш детально про володіння галицького князя за Карпатами М. С. Грушевський писав у багатотомній «Історії України-Руси»: «З одної грамоти нового короля Володислава Половця в 1281 р. припадково довідуємося, що військо Льва перед тим було напало й спустошило землі верхньої Тиси, положені досить далеко від границі. Потім в руських джерелах маємо звістку про якийсь похід чи подорож Льва на Угорщину в 1283 р., але звістка ця

[19] Грушевський М. Історія України-Руси: В одинадцяти томах, дванадцяти книгах. Том І. До початку XI віка. К.: Наукова думка, 1991. С. 224.

[20] Полонська-Василенко Н. Історія України. Т. 1. До середини XVII століття / 2-е видання. К.: Либідь, 1993. С. 209.

[21] Грушевський М. Ілюстрована історія України. К.: Наукова думка, 1992. С. 53.

[22] Вегеш М. М. Історичне минуле Закарпаття в працях М. Грушевського. *Тези доповідей та повідомлень науково-практичної конференції, присвяченої 125-річчю від дня народження академіка Михайла Грушевського.* Івано-Франківськ, 1991. С. 55-56; Вегеш М. М. Лев Данилович (помер близько 1300 р.). *Вчені, письменники і політичні діячі про Україну*: (Збірник наукових праць). Ужгород, 1996. Вип. 2. С. 34-39.

загальна, що з неї не можна догадатися, чи то був ворожий похід, чи приятельська подорож. Але судячи з того, що в поході Татар на Угорщину, що стався скоро потім (на початку 1285 р.) руські князі брали участь не радо, тільки з наказу татарського, і Лев випросився з сього походу йно перейшовши угорську границю, – треба думати, що відносини до Угорщини тоді вже були полагоджені. Потім маємо звістку, що в війні кор. Андрія III (останнього з Арпадів) з герцогом австрійським помогали йому «Русини», разом з Татарами»[23]. Знову повертаючись до грамоти березькому жупану Григорію, М. С. Грушевський відзначає: «Коли зведемо до купи сю згадку з тим руським походом, що заходив в Угочанський комітат, сам собою проситься вивід, що Лев був загорнув сю частину Угорської Руси й задержав за собою по угоді з угорським королем. Чи так дійсно було – годі сказати; так само зможемо сказати, чи та угорсько-руська провінція Галичина, коли дійсно була здобута Львом, довше належала до Галичини. З р. 1307 маємо грамоту того ж наджупана Григорія уже без того титулу, що могло б вказувати на те, що залежність сього краю від Галичини скінчилася.

Другу відомість, більш певну і категоричну про галицькі володіння в Угорщині маємо на одній пізнійшій грамоті кор. Кароля Анжу; з неї довідуємося про якийсь замок, захоплений руськими князями за останніх Арпадовичів: він належав до руських князів до 1320-х рр., коли його пробував відібрати кор. Кароль, і мабуть таки відібрав. Близших вказівок на місце сього замку і на великість того галицького аннекса грамота не дає ніяких. Можна лише гіпотетично шукати його в західній части Угорської Руси, де сидів в тім часі жупан Петро, що пробував втягнути галицького князя в угорські справи. Володів ним, судячи з тих слів грамоти, ще Лев, і сю згадку можна також зв'язувати з його угорською політикою»[24].

Вищезгадану проблему намагався вирішити і Василь Пачовський. «Коли до приходу половців в Угорщину, – писав він, – там зміцніла реакція проти слов'янщини, галицько-волинський князь Лев Данилович зайняв Закарпатську Русь у 1280 р. за короля Володислава IV. Він уважає себе управненим до того, бо як оженений з угорською королівною Констанцією, донькою Бели IV, дістав у віно за Констанцією посілості після Ростислава Михайловича на Закарпатті. Військо Льва напало на Угорщину й опустошило поріччя Тиси та забрало всю Карпатську Україну під владу Галицько-Волинської держави»[25]. А ось що писав з приводу цієї проблеми автор праці «Історія Підкарпатської Русі» І. Кондратович: «...Войско Льва напало на Угорщину

[23] Грушевський М. Історія України-Руси: В одинадцяти томах, дванадцяти книгах. Том III. До року 1340. К.: Наукова думка, 1993. С. 98-99.

[24] Грушевський М. Історія України-Руси: В одинадцяти томах, дванадцяти книгах. Том III. До року 1340. К.: Наукова думка, 1993. С. 99-100.

[25] Вегеш М. М., Міщанин В. В. Найдавніша історія Закарпаття в інтерпретації Василя Пачовського і сучасна українська історична наука. *Василь Пачовський у контексті історії та культури України*: (Науковий збірник). Ужгород: Закарпаття, 2001. С. 275-282.

и пустошило верхнє пореча Тиси от повночної границі аж до Вишкова». Можливо, процитовані дослідники і мають рацію, коли твердять про захоплення Левом Даниловичем частини Закарпаття, але, як би там не було, це проблема дискусійного характеру і для її вирішення необхідні нові факти.

А ось якої думки щодо цього дотримуються сучасні дослідники. Михайло Троян писав, що до Галицько-Волинського князівства була приєднана Західна частина Закарпаття – від нинішнього Берегова до гори Маковиця. Ці землі сорок років (з 1281 до 1321 рр.) перебували у складі держави Лева Даниловича та його наступника. Є ще один доказ такої думки. Він стосується міста Сольви (Сваляви), невеликого поселення, яке до 1264 р. знаходилося «по другий бік засіки» (тобто в складі Галицько-Волинського князівства). На боці сучасних дослідників також усна народна творчість, яка зберегла згадку про «свобідні ворота». Пригадуючи ті часи, коли між Закарпаттям і Галицько-Волинським князівством не було кордону, а значить, був вільний перехід через карпатські перевали («ворота»), парубок звертається до свого сивого коня з такими словами:

Скажи мені, сивий коню,
Де суть літа, де той час?
Де суть часи слави світа
І свобідні ворота?[26]

Галицько-Волинський літопис, описуючи карпатські перевали, теж кілька разів називає їх «воротами». Серед найновіших досліджень заслуговує на увагу ґрунтовна праця Л. Войтовича[27]. та монографіях М. Котляра[28]. Л. Войтович підсумував: «Можна не сумніватися, що принаймні десь з 1280 р. частина Закарпаття, включаючи Березьку жупу і ще якісь володіння, були під сюзеренітетом Галицької держави. Герб м. Ломпертсас (Берегово), яке з 1271 р. було центром жупи Берег, повністю співпадає з раннім гербом Львова. Цей герб міг бути наданим князем Левом Даниловичем центру своїх володінь у Закарпатті. Цікаво, що в угорському документі з 1277 р. вказувалося, що ліс Кобили південніше м. Бардієва знаходиться «біля засік нашого королівства і королівств Польщі та Русі». А за автором «Польсько-угорської хроніки» біля Солоного граду у Словаччині сходилися кордони «між угорцями, русинами і поляками»[29].

Уже згадувані сучасні дослідники давньої історії Закарпаття С. Пеняк і П. Пеняк притримуються думки, що «до монголо-татарського вторгнення у Карпатську улоговину (1241-1242 рр.) вони (давньоруські пам'ятки

[26] Цельняк І. Українські князі. Данило. Перекази про князювання Ростиславичів у Галицькій та Романовичів у Галицько-Волинській державі. Львів: Край, 2006. 181 с.

[27] Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2006. 784 с.

[28] Котляр М. Галицько-Волинська Русь. К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1998. 336 с.; його ж: Данило Галицький: Біографічний нарис. К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2002. 328 с.

[29] Войтович Л. Названа праця. С. 500.

Закарпаття – Авт.) мало в чому змінили своє попереднє обличчя. Прибулі угорці зі своєю кочово-скотарською культурою не могли вплинути на осілих слов'ян-землеробів, навпаки, кочівники перетворились в осілих скотарів і землеробів. Цей період випав з поля зору археологічної науки. На виявлених у 70-80-х роках XX ст. поселеннях і могильниках (християнських) давньоруського часу не проводились розкопки. Сьогодні про них знаємо менше, ніж про поселення і могильники VIII-IX ст. Це упущення повинні виправити представники нової плеяди закарпатських археологів»[30].

Цікаві думки висловив М. С. Грушевський з приводу назв «русини», «українці». Для нього не викликало сумнівів, що «різнорідність сих назв не має особливого значення, бо покриває понятє саме по собі ясне; вона цікава не тільки як характеристичний прояв тих історичних перемін, які прийшлося пережити сьому народові»[31]. Не вина українців, що вони були накинуті на роздоріжжі політичного життя, «як безборонна, беззахисна здобич для заборчих апетитів» іноземних поневолювачів[32]. Непрошені гості намагалися довести українцям, що вони «руснаки», «карпатороси», «угророси», хто завгодно, тільки не українці, а земля, на якій вони живуть з давніх часів – «земля без імені». Терміни «українець», «український» були фактично заборонені. Можливо саме тому на Закарпатті і на західноукраїнських землях терміни «Русь», «руський» ще й досі в повній силі задержалися». У статті «Українці», вперше опублікованій у 1910 р., М. С. Грушевський писав: «Я волію уживати новий, але котрий уже здобув право громадянства і в Австрії, термін «український» замість старих неточних і незручних назв: «русинський», «руский» чи «руський». У Росії найвикористовуваніша назва «русинський», досить популярна також серед поляків; але вона є цілком штучною. Українське населення Австрії зберегло для себе термінологію давньої Русі київського періоду: «Русь» у збірному значенні, «русин», «русини» як прикметник; ці назви воно уживає для своєї, української народності, а для народності великоросійської використовує переважно термін «російський» (за прикладом поляків) чи великоросійський, московський і т. п. Термін «русинський», з філологічної точки зору, такий же безглуздий, як було б безглуздо казати «англієцький» замість англійський, «іспанецький» замість іспанський, тут не вживають («рутенський» використовують лише у глузливому значенні). Але стара термінологія незручна тим, що дає привід для плутанини й неясності («руський» в устах галицького русина означає український, малоруський, ruthenisch; «русский» в устах інших – великоросійський, russisch), і цю

[30] Пеняк С. І., Пеняк П. С. Названа праця. С. 237.

[31] Грушевський М. Історія України-Руси: В одинадцяти томах, дванадцяти книгах. Том III. До року 1340. К.: Наукова думка, 1993. С. 98-99.

[32] Вегеш М. М., Пальок В. В., Кузка С. І. Питання історії Закарпаття в працях Михайла Грушевського. *Спадщина Великого Українця*. Науково-методичний збірник матеріалів конференцій, присвячених 130-й річниці ювілею М. С. Грушевського та п'ятій річниці незалежності України. Ужгород, 1997. С. 23-31.

плутанину не можуть усунути орфографічні відмінності (руский з одним «с» у значенні український, руський з двома «с» у значенні великоросійський). Тому останнім часом усе більше входить у вжиток термін «український», «австрійська Україна» і т. п.[33].

У 1912 р. М. С. Грушевський опублікував збірку статей «Про українську мову і українську школу», в якій знову звернувся до вищеназваної проблеми: «Чому ж воно так, що на Україні не вчать дітей по-нашому, як треба? А тому, що ріжні пани кажуть, нібито руську мову, що нею дітей по школах вчать, наші діти розуміють як свою рідну, а селяни буцім самі не хочуть, щоб по школах їх дітей вчили українською мовою. Щоб сього не було, передусім наші люди повинні казати при кожній нагоді всю правду, всякому панові чи начальству, що наука руською мовою йде тупо, що діти її розуміють слабо, і що селяни хочуть, щоб дітей їх учили рідною мовою. Треба, щоб учили в школі і руської мови, і добре вчили, але щоб навчали рідною мовою: тоді діти і всього іншого навчаться скорше і краще, будуть знати руську мову та не будуть мішати не знати по-якому своє з руським. Се наші люди повинні самі на кожнім місці казати всім, щоб не клепали на них, мовбито вони самі не хочуть, щоб їх дітей учено рідною українською мовою»[34].

У своїх працях М. С. Грушевський торкається питання адміністративного устрою. Він вказує, що сформований в XII ст. поділ Угорщини на комітати або жупи, поширився і на Закарпатську Україну. Уже на початку XIII ст. в документах знаходиться ціла низка назв комітатів: Спішський, Шаришський, Земплинський (сучасна Словацька Республіка), Березький, Ужанський, Угочанський, але їх кордони ще не були кінцево встановлені. Найпізніше був сформований Мараморoський комітат, хоч сама назва Мараморош трапляється в документах на межі XII і XIII ст. До утворення Мараморoського комітату землі по верхній Тисі зачислялися то до Угочанського, то до Березького комітатів і тільки в другій чверті XIV ст. сформувався остаточно Мараморoський комітат. Учений робить висновок, що комітатська організація «мала важне значення в житті руських земель Угорської корони за перших століть. Голова комітату – «наджупан», був безпосереднім начальником всіх місцевих свобідних, і непривілейованих верств, до котрих тутешня людність належала». «Комітатська організація, – вважав М. С. Грушевський, – ...ослабляється тільки з розвоєм привілейованої земельної власности, що шириться на руськім підгірю від XIII в. і тоді ж здобуває свої головні імунітети... З другого боку ослабляється комітатова організація через ослабленє державного характера наджупанського уряда»[35].

Багато уваги в другому томі «Історії України-Руси» вчений приділяє

[33] Грушевський М. Твори у 50 томах. Том 3. Серія: Суспільно-політичні твори (1907 – березень 1917). Львів: Видавництво «Світ», 2005. С. 96.

[34] Там само. С. 382.

[35] Грушевський М. Історія України-Руси: В одинадцяти томах, дванадцяти книгах. Том II. XI-XIII вік. К.: Наукова думка, 1992. С. 489-490.

розгляду питання про будівництво замків як феодальних центрів. З приводу цього він писав: «впадає в око, що столичні замки комітатів, резиденції наджупанів, центри правительственного життя й заразом – економічного й фіскального використання країв, в сих руських підгірських комітатах переважно лежать в полудневих околицях, на підгірю – Боржава, Унгвар, Земплин, по части Шариш»[36]. М. С. Грушевський приходить до висновку, що очевидно «Підгірські рівнини звернули на себе увагу правительства, ніж чисто гірські околиці, ще глухі й малопристижні, з своєю ще рідкою людністю, з перевагою ловецтва й особливо скотарства над рільництвом, тим часом як на Потисю було розвинено не тільки рільництво, але й більш делікатні культури – як плекання винограду на ширшу міру. Через те ж саме й привілейована власність далеко скорше мусила розвинутися на підгірю, ніж в самих горах...»[37].

На думку вченого, головним способом для підпорядкування території і української людності Закарпаття угорський уряд вважав будівництво державних замків. «На території, котрою займаємося, можемо в XIII ст. на підставі документів вказати такі замки: Уйвар на Ториці, Шариш і Шоувар на Топлі, Шатор, Земплин і Поток над Бодрогом, Унгвар над Угом (Ужем), Мункач над Латорицею, Боржава над Боржавою, Вишк над Тисою, Гус над Тисою». Вивчаючи питання про поширення угорського права на організацію місцевого життя і відносини, учений констатував, що вже в XIII ст. «на підгір'ю ми знаходимо всі суспільні верстви, які знало се право: шляхту, духовенство, йобадьонів, привілейованих колоністів, селян, непривілейованих і замкових слуг»[38].

Досліджуючи історію Угорської Русі, М. С. Грушевський звертає увагу на спільність закарпатських українців з українською людністю Галичини і Наддніпрянської України. Так, у праці «Як жив український народ» він наголошує, що «край, де наш народ живе, звемо Україною, а народ українцями. З давніх часів він звався Русь, а люде – русини; так і досі звуть себе здебільшого наші люде в Галичині та на Угорщині (мається на увазі Закарпаття – Авт.) – русини, руснаки... і на Угорщині, під горами Карпатськими, де міста Ужгород і Мукачів, теж наші люде»[39]. Аналогічні думки М. С. Грушевський висловив у праці «Хто такі українці і чого вони хочуть»: «Україною ми називаємо край, де більшість має український народ, себто, де українців живе більше, ніж якого-небудь народу. Коли порахувати українців і не-українців, то виходить, що українці мають більшість на просторови від середини Карпатських гір до середини північного Кавказу, і від Чорного моря до ріки

[36] Там само. С. 491.

[37] Там само.

[38] Грушевський М. Історія України-Руси: В одинадцяти томах, дванадцяти книгах. Том II. XI-XIII вік. К.: Наукова думка, 1992. С. 493.

[39] Грушевський М. Як жив український народ: Коротка історія України / Репринтне видання 1915 р. К.: РОВО «Укрвузполіграф», РВЦ «Орбіта», 1991. С. 4.

Прип'яті. Українська земля окружає широким поясом північне узбережжя Чорного моря, приблизно на тисячу, а місцями і півтори тисячі верств вздовж, а 700–900 верств вшир... На сій землі український народ, або краще сказати – ті люди, від яких пішов теперішній український народ, бо вони себе звали давніше різними ймennями, – живуть не менше як півтори тисячі літ»[40]. Таким чином, М. С. Грушевський чітко притримується ідеї соборності всіх українських земель, включаючи до українських територій і ті, які «на порозі нової України» належали різним імперіям.

Разом з тим, досліджуючи історію українського народу як єдине цілісне, вчений вказує і на відмінності окремих її регіонів. Він розмірковує: «Такий великий край, як отсі українські землі, не може бути одинаковий, не одначе в нім життя, не однакове й господарство... Інакше господарюють, інакше живуть, інакше вбираються в Карпатських горах, інакше над морем, інакше серед лісів та болотах над Прип'яттю, інакше в херсонських степах. Інакше трохи вбираються й подоляни, ...а інакше люде з гір, що звуться гуцулами, бойками й лемками і т.п.». Історик робить висновок, що незважаючи на регіональні відмінності, «та проте все – то наші люде, один народ і один край. Прислухатися до мови, подивитися до життя – й почуєш, що ближчий галичанин полтавцеві, як поляк, як чех, ближчий подолянин слобожанинові, ніж москаль або серб... Наші люде з різних країв України ближчі собі, ніж якийсь інший слов'янський народ, – то все українці, один народ український»[41].

Важливе питання в історії Закарпаття, яке знайшло своє відображення в працях ученого – це німецька колонізація на Закарпатті. Торкаючись цієї проблеми, він писав: «Осібне місце між елементами руським і мадярським займали німецькі колоністи». М. С. Грушевський виділяє три періоди німецької колонізації в краї, вважаючи, що «початки німецької колонізації полудневого Підкарпаття відносяться до другої половини XII ст. і «вважають сю давнішу колонізацію нижнєнімецькою (фляндрською). Але більш інтенсивніше німецька колонізація розвинулася в XIII ст., з Саксонії, разом, а по части – і в зв'язку з німецькою колонізацією Польщі»[42].

На глибоке переконання М. С. Грушевського, колонізація XIII ст. перевершила давнішу, про яку тепер тільки можна здогадуватися. Він вважає, що великий вплив на розвиток німецької колонізації в Закарпатті, як і в Угорщині в цілому, мало татарське спустошення. Німецькими колоністами хотіли угорські королі винагородити тодішні втрати людности, як це робили польські, та навіть руські князі. Досліджуючи цю проблему, М. С. Грушевський вважав, що головним тереном цієї колонізації на Угорській Русі

[40] Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. К., 1991. С. 39.

[41] Грушевський М. Про старі часи на Україні: Коротка історія України (для першого початку). К.: Акціонерне товариство «Обереги», 1991. С. 6.

[42] Грушевський М. Історія України-Руси: В одинадцяти томах, дванадцяти книгах. Том II. XI-XIII вік. К.: Наукова думка, 1992. С. 503.

було русько-словацьке пограниччя: Спіш і частинами Шаришська столиця. У Спішу німці і чисельно відігравали важливу роль, і об'єдналися в досить поважну організацію. Указує історик і на те, що поодинокі німецькі колонії йшли далі на схід. Із західних громад учений згадує Пряшів, Кошиці. Він твердить, що в Бардієві німецька колонія утворилася в XIII ст., хоч осадчий привілей їм вперше було надано 1320 р. На підгір'ї німецькі колонії трапляються в Шаторучелі, Шарошпотоці біля Бодрога... На основі вивчення джерел та матеріалів, М. С. Грушевський показав, що в південній Мараморощині німецька колонізація поширюється в першій чверті XIV ст. Німецькі колоністи згадуються в цей період у таких містах і містечках Закарпаття як Хуст, Вишково, Тячів, Довге Поле.

Історик вважає, що німецька колонізація в краї знаходила особливу підтримку з боку угорського уряду, який прагнув її поширення з мотивів колонізаційних і фіскальних, надавав всілякі пільги колоністам. Німецькі громади мали повну самоуправу – звичайно самі вибирали собі старшину і священика. Втручання провінційної адміністрації було обмежене. Тільки у важливих карних справах як вбивство, пролиття крові, крадіж, вирішував над колоністами суд наджупан, в усіх інших випадках судив їх сам війт. До своїх громад німці-колоністи могли приймати кожного вільного, а той міг вільно виходити з громади. Подальше заселення території Закарпаття німецькими колоністами продовжувалося аж до початку XIX ст. Розширювалися вже існуючі села – чи засновувались нові німецькі поселення. Таким чином, уже в період середньовіччя етнічна карта Закарпаття набирає строкатого характеру. Основну частину його території населяли русини-українці, південна рівнинна частина заселялась переважно угорцями, ряд острівців із компактних поселень утворили німецькі колоністи, на сході краю розташувалося декілька румунських поселень, на заході Закарпаття у ряді сіл вперемішку з українцями та угорцями проживали словаки.

У статті «Справа українсько-руського університету у Львові» М. С. Грушевський наголосив про денаціоналізаторську політику по відношенню до українського народу з боку російського царизму та австро-угорського цісаризму. Говорячи про вищі навчальні заклади в Україні, підкреслює, що в жодному з університетів на українських землях не ведеться викладання українською мовою. Він писав: «В трьох університетах на Україні (Київський, Харківський і Одеський – Авт.) не лише нема ні однієї кафедри з українською мовою викладання, але й українська мова і література не студіюється, українська історія входить в круг російської. Але не набагато ліпше стоїть справа в конституційній Австрії. В Галичині Русини слухають університетських викладачів польських, на Буковині німецьких, в Угорській Русі мадярських...»[43].

Окремі питання історії Закарпаття М. С. Грушевський розглядає у

[43] Вегеш М. М., Пальок В. В. Михайло Грушевський (1866-1934). *Вчені, письменники і політичні діячі про Україну*. Випуск перший. Ужгород, 1996. С. 22-40.

своїй праці «Ілюстрована історія України», виданій вперше в 1911 р. У названій монографії вчений виділив невеличкий розділ, присвячений історії краю під назвою «Угорська Україна». Матеріал з давньої історії Угорської України до середини XVII ст. майже той самий, тільки в більш стислій формі, який дослідник виклав у своїй багатотомній «Історії України-Руси»[44]. В «Ілюстрованій історії України» вчений звернув більшу увагу на зв'язки закарпатських русинів-українців з Галичиною. На основі аналізу джерел та літератури історик стверджує: «Притикаючи до українського розселення на північ від Карпатів, українські закарпатські оселі мусіли стояти в тісних зв'язках з галицькими оселями по другий бік Карпат... Бачимо, що за сі гірські краї довго йшла боротьба між Галичиною і Угорщиною»[45].

На відміну від своїх попередніх праць, автор монографії вважав, що кордон, який існував на початку XX ст. між Галичиною і Угорщиною, остаточно був установлений наприкінці XIV ст. У праці констатується: «угорські королі, поширивши свою власть на полуднє від Карпатського хребта, хотіли забрати й північне галицьке згір'є і часами, хоч на короткі хвилі їм се удавалося прикінці XII і в початку XIII в. І навпаки, як Угорщина підупала з кінця XIII в., галицькі князі пробували собі загорнути закарпатські краї. Нарешті після того, як королеви угорському Людовику і його сім'ї не удалося загарбати Галичину під Угорщину в 1370-х роках, з 1380-х років установилася на довгі часи та галицько-угорська границя, яка додержалася і до наших днів»[46].

Важливим моментом названої праці є часте вживання назв «Угорська Україна» і «Закарпатська Україна». Учений ставить питання: «Чи була ся Закарпатська Україна колись однопільною політичною областю, не знаю, на се бачать деякі натяки в старих звістках, але з ранніх часів, XII–XIII в., бачимо сі закарпатські землі вже поділені на столиці або комітати, великі округи, на котрі поділена ціла Угорщина». М. С. Грушевський вважав, що поділ на комітати роз'єднав ще більше і без того розкидану і географічними обставинами роз'єднану закарпатську територію, бо «подробивши її на части, зв'язав кожду з них з сусідніми неукраїнськими територіями угорськими, словацькими, румунськими»[47].

Дослідник зауважує, що майже «не стрічаємо фактів, де ся Закарпатська Україна виступила б разом і одностайно». Він робить висновок, що «не легко їй було себе проявити, бо і тут, як і в сусідній Галичині XVI–XVII в., українська людність представлена була тільки поневоленими і обтяженими різними тягарями селянами та темним і бідним сільським духовенством, а відгомони ширших рухів народних з иньшої України, мається на увазі з Наддніпрянської України сюди ще слабше долітали»[48]. М. С. Грушевський

[44] Грушевський М. Ілюстрована історія України. К.: Наукова думка, 1992. С. 437.
[45] Грушевський М. Ілюстрована історія України. К.: Наукова думка, 1992. С. 437.
[46] Там само.
[47] Там само. С. 437-438.
[48] Грушевський М. Ілюстрована історія України. К.: Наукова думка, 1992. С. 438.

показав, як «з ранньої пори в ролі привілейованої людності з'являються і тут чужі елементи: угорські, німецькі, католицькі духовні. Українська людність опинилася в ролі підданих кріпаків, навіть сільське духовенство було з кріпаків же і сільський піп мусів відбувати панщину: його відривали від олтаря для якої-небуть роботи і задавали хлосту як кождому иньшому кріпакові. Все, що підіймалося від свого народу ранійше чи пізнійше, пристаючи до панів-угрів»[49].

М. С. Грушевський вважав, «що одиноким проявом національним і заразом єдиним національним зв'язком була тут віра, як і в сусідній Галичині. Але відомостей про церковне життя з давніх століть також маємо дуже мало: вони стають трохи богатші тільки з часів унії і боротьби нею викликаної, і тоді вперше кидають світло на тамошнє життя. З пам'яток письменности XVII–XVIII вв. бачимо, що Закарпатські землі жили одним спільним духовним життєм з сусідніми галицькими землями: ті самі твори й рукописи поширювалися тут і там, і така спільність між ними, розуміється, мусіла існувати й раніше»[50].

У праці наголошується на тому, що «релігійними центрами на Закарпатті для українського населення були в основному монастирі: св. Миколая на Чернечій горі в Мукачеві в Березькому комітаті і св. Михайла в Грушеві Мараморошського комітату». М. С. Грушевський не погоджується з тими дослідниками, які заснування Мукачівського монастиря пов'язують з приходом на Закарпаття подільського князя Федора Корятовича. Що стосується останнього, то історик відзначає: Федір Корятович «забрався на Угорщину, з якою уже перед тим його зв'язували якісь близше нам неясні зв'язки. Від короля одержав він Мукачів в державу і володів нею до смерти, справляючи часами також уряд бережського наджупана, але при тім не покидав свого титулу князя подільського. Умер в р. 1414. З його побутом на Угорській Руси звязалася потім «легенда про руську колонізацію» угорського підгір'я»[51]. Даючи позитивну оцінку діяльності Ф. Корятовича в історії краю, учений вважає, що мукачівський монастир заснований від часів непам'ятних, і тільки потім його стали виводити від Корятовича.

Сьогодні нас віддаляє ціле століття від того часу, коли Михайло Грушевський писав свою «Ілюстровану історію України». Хоча постать подільського князя Федора Корятовича постійно привертала увагу дослідників, проте сьогодні важко сказати, що ми все знаємо про цю неординарну особистість. Навіть на сторінках багатотомної «Енциклопедії історії України» надибуємо на лаконічні висловлювання автора статті «Коріятовичі»: «Шостий син Коріята Федір Коріятович був у 1388-94 останнім володарем Подільського князівства … Наприкінці 1394 Василь разом із братом Федором змушений був шукати пристанища в Угорщині, яке вони отримали на

[49] Там само.

[50] Там само.

[51] Грушевський М. Ілюстрована історія України. К.: Наукова думка, 1992. С. 438-439.

території комітату Берегове (Закарпатська Україна)…»[52]. Проігнорував цю постать відомий австрійський історик Еріх Цьольнер на сторінках своєї ґрунтовної праці «Історія Австрії»[53]. Досить скупу інформацію знаходимо в одній із науково-популярних праць П. Р. Магочія: «Корятович – литовський князь з Поділля, який був запрошений угорським королем управляти замком Мукачево і навколишніми землями, що включали кілька русинських сіл. Як титулований «пан Мукачева» Корятович вважався одним із найважливіших національних лідерів карпаторусинів»[54]. У «Короткій історії Угорщини» (редактор та упорядник українського видання Іштван Удварі. Ніредьгаза, 1997) та в «Історії України» П. Р. Магочія (К., 2007) Федір Корятович узагалі не згадується. Згадують про діяльність князя сучасні дослідники В. Задорожний та Ю. Кундрат[55].

У деякій мірі «крига скресла», коли відомий український історик Йосип Кобаль надрукував статтю про Федора Корятовича[56]. Увівши до наукового обігу до цього невідомі угорські джерела, дослідник підсумував: «Це була дійсно масштабна історична постать, але не лише регіонального, закарпатського, а загальнодержавного угорського рівня, яка належала до найвищого суспільного прошарку Угорського королівства, займала посаду наджупана кількох комітатів, а це вимагало глибоких юридичних знань та володіння кількома мовами: латинською, угорською, руською (українською), належала до найближчого оточення короля Сигізмунда, жила при його дворі, брала участь у тогочасній міжнародній політиці». Член-кореспондент НАН України, великий патріот історії Закарпаття і України загалом В. Німчук, напередодні відзначення ювілею князя, закликав: «… Справою честі закарпатців є відзначення на державному рівні 600-ліття від часу смерті Ф. Корятовича. Треба організувати розповіді про нього в різноманітних закладах освіти, провести наукові конференції у вишах, насамперед в УжНУ… Поколінням, що навчалися в радянські та пострадянські часи, про нього, на жаль, майже нічого не відомо. Відзначивши 600-річчя смерті Ф. Корятовича, не тільки віддамо належне видатному діячеві історії та духовності Закарпаття й Пряшівщини, а й поширимо про нього знання серед людей, а це сприятиме глибшому усвідомленню генетичної єдності закарпатців з українцями інших регіонів»[57]. На жаль, тоді до цього заклику визначного українського вченого не прислухалися.

Те, до чого повинні були долучитися чиновники, науковці та вчителі, зробив український історик Сергій Федака, який у 2017 р. видав монографію,

[52] Енциклопедія історії України: В 10 томах. Т. 5. К.: Наукова думка, 2008. С. 159-160.

[53] Цьольнер Е. Історія Австрії. Львів, 2001. 707 с.

[54] Магочій П. Р. Народ нізвідки. Ілюстрована історія карпаторусинів. Ужгород, 2006. 120 с.

[55] Задорожний В., Кундрат Ю. Курс історії української культури (IX – початок XXI ст.). Ужгород: Видавництво «Гражда», 2009. 432 с.

[56] Кобаль Й. Федір Корятович у світлі нових джерел. *Carpatica – Карпатика*. Випуск 32. Ужгород, 2005.

[57] Срібна Земля. 2014. 29 вересня.

присвячену Федору Корятовичу[58]. «Корятович, безперечно, набагато реальніший, ніж Лаборець, – відзначає автор, – але порівняно з Ференцем II його постать значно розмитіша, туманніша, прихована серпанком часу. Це ім'я знає кожний закарпатець, але мало хто може сказати щось конкретне про даного князя». Аналізуючи Грамоту Корятовича Мукачівському монастирю, написану латинською мовою готичними буквами на пергаменті, Сергій Федака констатує: «… Першими словами у тій грамоті було – «Ми, Федір Корятович…». То ж, дещо утрируючи, можна сказати, що вся закарпатська історіографія, почалася з одного слова, і слово те було «Корятович»[59]. Автор ґрунтовно проаналізував чи не всі джерела та літературу, які побачили світ до цього часу. М. Стрийковський, М. Лучкай, І. Базилович, А. Годинка, Ю. Жаткович, О. Петров, В. Пачовський, О. Бадан, Е. Недзельський, Ф. Тихий, О. Мицюк, О. Копитчак, І. Сенько, Ю. Данилець, В. Пронін, О. Шматко, В. Пагиря, Л. Войтович, С. Макарчик, М. Возняк, Я. Дашкевич, Ф. Шабульдо, В. Горяйнов, В. Німчук, М. Троян, Й. Кобаль, Л. Контлер, О. Мазурок, Д. Данилюк, О. Однороженко, О. Філіппов, В. Разгулов, О. Ткачук-Ферков, М. Тімков, І. Шинкар, О. Білецька, автори колективних монографій «История Венгрии» та «Нариси історії Закарпаття» … Сергій Федака не обминув своєю увагою десятки збірників історичних легенд, творів поетів і письменників, художніх фільмів про Федора Корятовича…

На глибоке переконання Сергія Федаки – Федір Корятович – одна з найбільш контраверсійних постатей нашої історії. Контраверсійна не тому, що сам князь був таким вже суперечливим, а тому що кожний автор намагався виліпити з нього щось своє – як правило, не схоже на попередників. Для Закарпаття Федір Корятович став символом того, що «свої там за горами – не чужі», що руський етнос по цей бік Карпат постійно підживлювався переселенцями з Галичини, Волині, Поділля і ще дальших українських теренів[60]. Сергій Федака добре усвідомлює, що його книга не поставила останню крапку в життєписі видатного князя. На його думку, цей нарис – «один з проміжних підсумків вивчення цієї, безсумнівно, титанічної фігури». Тим більше, що попереду – переклад і видання всіх 57 латинських грамот про Корятовича, понад 104 тисячі грамот за період 1000-1526 рр. Разом з тим, маємо всі підстави стверджувати, що на сьогодні рецензована монографія є найповнішим і найкращим життєписом князя Федора Корятовича, «з ласки Божої князя Мункача…».

Однак повернемось до праць Михайла Грушевського. Щодо Грушівського монастиря, то він вважає, що його територія ведеться теж здавна – з часів ще передтатарських.У кінці XIV ст. Грушівський монастир одержав

---

[58] Федака С. «Ми, Федір Корятович, з ласки Божої князь із Мункача…»: Історичний нарис. Ужгород: Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», 2017. 136 с.

[59] Федака С. «Ми, Федір Корятович, з ласки Божої князь із Мункача…»: Історичний нарис. Ужгород: Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», 2017. С. 6.

[60] Там само. С. 133.

від патріарха ставріпігіальні права і його ігумени мали зверхні права над церквами і духовенством у столиці Мараморoській і Угорській, замість владик. Хоча перша звістка про заснування Мукачівської єпархії відноситься до 1490 року, М. С. Грушевський вважав, що організувалася вона пізніше, з другої половини XVI ст. Дослідник твердить, що Мукачівська єпархія обіймала все Закарпатське підгір'я. У XVII ст. тут нараховувалося 200 тисяч православних і близько 400 священиків. Але ж духовенство нерівномірно було розпорошено на території краю. Із-за відсутності чи нестачі шкіл, духовенство було темне, поповнювалося різними захожими людьми з Галичини і Молдавії. Просвітній рух кінця XVI ст. не захопив Закарпатську Україну. Є звістки про друкарню в Грушівському монастирі, проте досі нема ніяких певніших відомостей про неї.

В «Ілюстрованій історії України» велику увагу вчений приділив впровадженню унії в Закарпатті. «Перша спроба введення церковної унії, – вважає М. С. Грушевський, – була зроблена в другому десятилітті XVII ст., коли оден з місцевих магнатів, Гомонай, заходився поширити унію у своїх маєтках, де були 70 парафій, і закликав уніатського владику перемиського Крупецького. Зібрані з маєтків Гомонаєвих попи і монахи під тиском пана згодилися прийняти унію, але селяни збунтувалися, взяли на вила та на кич і тих нових уніатів і самого Крупецького, зранили його і ледве не вбили, і так зробили кінець тим Гомонаєвим замислам»[61]. І хоча церковна унія була проголошена в Закарпатті 1646 р., М. С. Грушевський вважав, що вона почала укріплюватися в краї з кінця XVII ст., коли Австрія зміцнила свої позиції в Східній Угорщині і за допомогою австрійського уряду церковна унія стала швидко поширюватися в Західній частині Угорської України, в столицях Березькій, Ужанській і далі на заході. Найдовше, пише вчений, православ'я трималося на Мараморощині, де до 1735 р. були православні владики. Останній виступ проти унії несподівано виник 1760 р. між українцями і румунами на Мараморощині. Хоча уряд Марії-Терезії придушив цей рух, однак серйозно взявся за піднесення уніатської церкви в Угорщині, її освіти й матеріального забезпечення. Заслуговує на увагу й те, що в «Ілюстрованій історії України» автором вміщено карту «угорська Україна», «Портрет-ікону з Угорської України», що зберігалася на початку XX ст. в музеї товариства імені Т. Г. Шевченка, а також ілюстрацію Мукачівського замку та Мукачівського монастиря.

Найважливішою подією середини XIX ст. була буржуазна революція в Австро-Угорщині, яка «глибоко зворушила місцеве життя». М. С. Грушевський високо оцінив діяльність Адольфа Добрянського, хоч і зауважив, що він «міг би відкрити нову добу в житті Угорської України, якби зостався на національнім ґрунті». Добрянського призначили «намісником (наджупаном) чотирьох столиць, де найбільше живуть українці, і він почав заводити

[61] Грушевський М. Ілюстрована історія України. К.: Наукова думка, 1992. С. 440-441.

«руське» діловодство тут; на тій же мові мали вчити в ужгородській гімназії. Все се обіцяло дуже гарні наслідки, але все попсувало русофільство Добрянського; він був прихильником всеросійського єдинства і замість української мови заводив російську, ширив російський вплив. Тому угорська аристократія, здобувши собі назад вплив в державі, зненавидівши російську окупацію, що знищила її плани, першим ділом звернулася проти Добрянського. Його скоро відсунено від усього, а все, що пахло русофільством на Україні угорській, взято під гострий і підозріливий догляд. Тим часом під впливом Добрянського вся тутешня інтелігенція пішла сею русофільською стежкою і тепер під гострим угорським доглядом присіла й залишила майже всяку діяльність. На народній українській основі працювати не хотіла, на російській – не сміла, і так по тім бурхливім руху 1849 р. наступає тут надовго – по нинішний день застій і мертвота, ніж де-небудь на українській землі». Все національне піднесення настане тільки в 1918–1919 рр., коли Всезакарпатські народні збори приймуть рішення про возз'єднання краю з Україною.

М. С. Грушевському як досліднику історії Закарпаття були відомі імена і праці багатьох культурно-освітніх діячів краю. У примітках до другого тому «Історії України-Руси» вчений подав параграф під назвою «Історична література Угорської Руси». Він пише: «Література історії Угорської Руси не бідна титулами, біднійша своєю вартістю. Старші писання оглядає Юрій Жаткович[62]. У статті «Історія історіографії Угорських русинів»… Історик вказує на рукописні твори XVII–XVIII ст. з історії церкви М. Андрели, Бабиловича, «Історію карпатських русинів» М. Лучкая, І. Базиловича «Короткий нарис фундацій Федора Корятовича» XIX ст., І. Дулишковича, Т. Легоцького та ін. Учений мав намір разом з істориком С. Томашівським видати збірник документів з історії Закарпаття періоду середньовіччя.

Заслуговує на увагу і такий факт. Навесні 1902 р. одеські болгари задумали відзначити 100-річчя уродин відомого вченого, родоначальника славістичної науки в Росії, основоположника болгарського національного відродження, вихідця з Закарпаття Юрія Гуци-Венеліна. Позаяк біографія цього вченого не була всебічно досліджена, звернулись болгарські патріоти до М. С. Грушевського з проханням, чи не можна би якось роздобути відомості про рід і обставини перших літ життя Ю. Гуци-Венеліна. М. С. Грушевський це прохання передав глибокому знавцеві справ Угорської України В. Гнатюку, який через відомого закарпатського історика, етнографа і перекладача Ю. Жатковича отримав докладні дані з біографії Ю. Гуци-Венеліна.

Сьогодні нерідко можна почути висловлювання про «застарілість» іс-

[62] Жаткович Ю. Етнографіческій очерк угро-русских: Комплексне видання / Упорядкування і передмова О. С. Мазурка. Ужгород: Мистецька Лінія, 2007. 392 с.; його ж: Праці з історії Угорської Русі / Упорядкування і передмова О. С. Мазурка. Ужгород: Мистецька Лінія, 2008. 452 с.; Мазурок О. «… Історію угро-русів, якщо брати до уваги вимоги сучасної історіографії, досі не написано…». До 155-річчя від дня народження Юрія Жатковича. Ужгород: Видавництво Мистецька Лінія, 2009. 284 с.

торичних праць Грушевського, про нові віяння в українській та світовій історіографії. А чи насправді це так? Ось які думки з цього приводу висловив один із найавторитетніших сучасних істориків Сергій Плохій: «Дружина мого американського знайомого, який готував доповідь про Михайла Грушевського, якось спитала, чи з'явився від часів Великої депресії хтось кращий за нього у ділянці української історії. «Правду кажучи, ні», – відповів той. Я поставив собі те саме запитання, маючи на увазі цілу сферу української, російської і білоруської історіографії. Довелося розширити хронологічні рамки і почати не від Великої депресії, а від російсько-японської війни 1904-1905 років і російської революції 1905-го. Саме тоді Грушевський опублікував перший у XX столітті нарис української історії; патріярх російської історіографії Василій Ключевський почав видавати «Полный курс русской истории», а з тіні російської імперської історії почала виходити білоруська національна історіографія. На це розширене питання я так само відповів «ні». За останні сто років ніхто не зрівнявся з цими класиками, жоден інший підхід до «націоналізації» минулого не перевершив досягнень того покоління науковців…»[63].

Таким чином, знайомство й аналіз тільки незначної кількості праць М. С. Грушевського засвідчує, що в його величезній і багатогранній науковій спадщині знайшли відображення питання історії та культури Закарпаття від найдавніших часів до початку XX ст. У своїх дослідженнях вчений часто вживає назви «угорська Україна», «Закарпатська Україна», що спростовує твердження сучасних теоретиків неорусинізму про те, що така назва стосовно Закарпаття почала використовуватис тільки в 20–30-х роках нашого століття. Зацікавленість і вивчення історії нашого краю ще раз засвідчує, що М. С. Грушевський єднав інтереси Західної України й України Східної, поклав усе своє життя на вівтар справи українського національного відродження, створення незалежної Української держави.

Література

Вегеш М. М., Пальок В. В. Михайло Грушевський (1866-1934). *Вчені, письменники і політичні діячі про Україну*. Випуск перший. Ужгород, 1996. С. 22-40.

Вегеш М. М. Історичне минуле Закарпаття в працях М.Грушевського. *Тези доповідей та повідомлень науково-практичної конференції, присвяченої 125-річчю від дня народження академіка Михайла Грушевського* / Виконком Івано-Франківської обл. ради народн. депутатів, Івано-Франк. державн. педагогічн. інститут ім. В.Стефаника. Івано-Франківська,1991. С.55–56.

Вегеш М. М. Лев Данилович (помер близько 1300 р.). *Вчені, письменники і політичні діячі про Україну:* (Збірник наукових праць) / Ужгород.

[63] Плохій С. Походження слов'янських націй. Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусі / Авторизований переклад з англійської. Видання третє, переглянуте і виправлене. К.: Критика, 2017. С. ix.

держ. ун-т., Ужгород. культ.-осв. і благодійницьке т-во «Карпатське братство». Ужгород, 1996. Вип.2. С. 34–39.

Вегеш М. М., Міщанин В. В. Найдавніша історія Закарпаття в інтерпретації Василя Пачовського і сучасна українська історична наука. *Василь Пачовський у контексті історії та культури України*: (Науковий збірник) / Ужгород. націон. ун-т, Конгрес Української інтелігенції, Закарп. обл. відділення. Ужгород: Закарпаття, 2001. С. 275–282.

Вегеш М. М., Пальок В. В., Кузка С. І. Питання історії Закарпаття в працях Михайла Грушевського. *Спадщина Великого Українця*. Науково-методичний збірник матеріалів конференцій, присвячених 130-й річниці ювілею М. С. Грушевського та п'ятій річниці незалежності України. Ужгород, 1997. С. 23-31.

Вегеш М. М. Михайло Грушевський про «хорватське питання». *Календар «Просвіти» на 1996 рік*. Ужгород, 1996. С. 137-139.

Венелін Ю. З наукової спадщини визначного славіста. З нагоди 200-ліття від дня народження Ю. Венеліна. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2002. 184 с.

Винар Л. Михайло Грушевський – історик України. *Михайло Грушевський*. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського. Львів, 1994. С. 13-31.

Винар Л. Михайло Грушевський в українській і світовій історії. У 125-ліття з дня народження. Нью-Йорк – Торонто – Київ – Париж, 1993. 53 с.

Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2006. 784 с.

Грушевский М. С. Очерк истории украинского народа. К.: Лыбидь, 1990. 400 с.

Грушевський М. Ілюстрована історія України. К.: Наукова думка, 1992. 578 с.

Грушевський М. Історія України-Руси: В одинадцяти томах, дванадцяти книгах. Том II. XI-XIII вік. К.: Наукова думка, 1992. 634 с.

Грушевський М. Історія України-Руси: В одинадцяти томах, дванадцяти книгах. Том I. До початку XI віка. К.: Наукова думка, 1991. 649 с.

Грушевський М. Історія України-Руси: В одинадцяти томах, дванадцяти книгах. Том III. До року 1340. К.: Наукова думка, 1993. 588 с.

Грушевський М. Про старі часи на Україні: Коротка історія України (для першого початку). К.: Акціонерне товариство «Обереги», 1991. 104 с.

Грушевський М. Твори у 50 томах. Том 3. Серія: Суспільно-політичні твори (1907 – березень 1917). Львів: Видавництво «Світ», 2005. 792 с.

Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. К., 1991. 240 с.

Грушевський М. Як жив український народ: Коротка історія України / Репринтне видання 1915 р. К.: РОВО «Укрвузполіграф», РВЦ «Орбіта», 1991. 112 с.

Енциклопедія історії України: В 10-ти томах. Т. 5. К.: Наукова думка, 2008. С. 159-160.

Жаткович Ю. Етнографіческій очерк угро-русских: Комплексне видання / Упорядкування і передмова О. С. Мазурка. Ужгород: Мистецька Лінія, 2007. 392 с.

Жаткович Ю. Праці з історії Угорської Русі / Упорядкування і передмова О. С. Мазурка. Ужгород: Мистецька Лінія, 2008. 452 с.

Задорожний В., Кундрат Ю. Курс історії української культури (IX- початок XXI ст.). Ужгород: Видавництво Гражда, 2009. 432 с.

Кобаль Й. Федір Корятович у світлі нових джерел. *Карпатика-Carpatica*. Випуск 32. Ужгород, 2005.

Котляр М. Галицько-Волинська Русь. К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1998. 336 с.

Котляр М. Данило Галицький: Біографічний нарис. К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2002. 328 с.

Магочій П. Р. Народ нізвідки. Ілюстрована історія карпаторусинів. Ужгород, 2006. 120 с.

Мазурок О. «… Історію угро-русів, якщо брати до уваги вимоги сучасної історіографії, досі не написано…». До 155-річчя від дня народження Юрія Жатковича. Ужгород: Видавництво «Мистецька Лінія», 2009. 284 с.

Пеняк С. І., Пеняк П. С. Археологія Закарпаття: історія дослідження. Ужгород: «Краєвиди Карпат», 2013. 256 с.

Плохій С. Походження слов'янських націй. Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусі / Авторизований переклад з англійської. Видання третє, переглянуте і виправлене. К.: Критика, 2017. 456 с.

Полонська-Василенко Н. Історія України. Т. 1. До середини XVII століття / 2-е видання. К.: Либідь, 1993. 640 с.

Сисин Ф. «Історія України-Руси» Михайла Грушевського та творення національної історіографії. *Михайло Грушевський і українська історична наука*. Матеріали наукових конференцій, присвячених Михайлові Грушевському (Львів, 24-25 жовтня 1994 р.; Харків, 25 серпня 1996 р.; Львів, 29 вересня 1996 р.). Львів, 1999. С. 3-30.

Сохань П. Творча спадщина М. С. *Грушевського і сучасність*. Грушевський М. Твори у 50 томах. Том 3. Серія: Суспільно-політичні твори (1907 – березень 1917). Львів: Видавництво «Світ», 2005. С. 14-46.

Федака С. «Ми, Федір Корятович, з ласки Божої князь із Мункача…»: Історичний нарис. Ужгород: Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», 2017. 136 с.

Цельняк І. Українські князі. Данило. Перекази про князювання Ростиславичів у Галицькій та Романовичів у Галицько-Волинській державі. Львів: Край, 2006. 181 с.

Цьольнер Е. Історія Австрії. Львів, 2001. 707 с.

Шаповал Ю., Верба І. Михайло Грушевський. К.: Видавничий Дім «Альтернативи», 2005. 352 с.